

CLASSICAL
AND
BYZANTINE MONOGRAPHS

Edited by

G. GIANGRANDE and H. WHITE

VOL. LXXXIV

V. ESCUDERO & N. GÓMEZ LLAUGER & Á. NARRO (Edd.)

OMNIA VINCIT AMOR.
AMOR I EROTISME A LES LITERATURES
CLÀSSIQUES I LA SEUA RECEPCIÓ

ADOLF M. HAKKERT - PUBLISHER -AMSTERDAM
2015

V. ESCUDERO & N. GÓMEZ LLAUGER & Á. NARRO (Edd.)

OMNIA VINCIT AMOR.
AMOR I EROTISME A LES LITERATURES
CLÀSSIQUES I LA SEUA RECEPCIÓ

ADOLF M. HAKKERT - PUBLISHER -AMSTERDAM
2015

OMNIA VINCIT AMOR.
AMOR I EROTISME A LES LITERATURES
CLÀSSIQUES I LA SEUA RECEPCIÓ

ISSN 1381-2955
ISBN 978-90-256-1309-9

***Omnia uincit amor?* La castedat dels filòsofs entre biografia i novel·la**

Sergi Grau ¹

ICAC - Universitat de Barcelona

RESUM: En un context social i religiós com el del món grec antic, en què la castedat masculina no és en absolut un valor, sobta observar que els personatges de la novel·la grega refrenen habitualment les seves passions sexuals, sobretot tenint en compte el caràcter marcadament eròtic d'aquestes obres. A l'hora de cercar un referent narratiu per a aquesta caracterització, el més plausible és que la construcció idealitzada d'aquest rebuig de les passions provingui, en darrera instància, de l'únic espai on rep un ampli desenvolupament en la literatura grega: la biografia de filòsofs. Mirarem, doncs, de resseguir breument el desenvolupament del tòpic de la castedat entre els dos gèneres, biografia i novel·la grega antigues, que obren el camí cap a l'hagiografia posterior, per constatar que, a l'Antiguitat, no sempre *omnia uincit amor*.

PARAULES CLAU: Castedat, moderació sexual, biografia de filòsofs grecs antics, novel·la grega antiga.

ABSTRACT: In a social and religious context like the ancient Greek world, where the male chastity is not an absolute value, it is surprising to note that the characters in the ancient Greek novel regularly restrain their sexual passions, especially considering the markedly erotic atmosphere of these works. When searching for a narrative referring to this characterization, the most plausible is that the construction of this idealized rejection of passions comes, ultimately, from the only place where there is an ample development in Greek literature: biography of philosophers. We shall, therefore, briefly follow the development of the topic of chastity among both genders, biography and ancient Greek novel, which opens the way for subsequent hagiography, to note that in ancient times, not always *omnia uincit amor*.

KEYWORDS: Chastity, sexual retrain, ancient Greek biograhpy of philosophers, ancient Greek novel.

¹ Aquest treball s'integra dins el projecte "Pluralidad de discursos y su interrelación en la Grecia arcaica y clásica: contextos de performance, mecanismos compositivos, construcción del autor", dirigit per X. Riu i finançat pel Ministerio de Economía y competitividad (FFI2012-32159), i s'integra també en el Grup de recerca consolidat "Estudis de Literatura Grega Antiga i la seva Recepció" (2009SGR 799), finançat per la Generalitat de Catalunya.

Aquesta anàlisi parteix d'una perplexitat fonamental: en un context social i religiós, com ho és el món grec antic, en què la castedat —a diferència del que passa en altres èpoques i contextos culturals— no és en absolut un valor, sobta observar que els personatges de la novel·la grega refrenen habitualment les seves passions sexuals, sobretot tenint en compte el caràcter marcadament eròtic d'aquestes obres. Independentment de les motivacions d'aquesta caracterització en les novel·les, que han estat abundantment estudiades ², a l'hora de cercar-ne un referent narratiu, el més plausible és que la construcció idealitzada d'aquest rebuig de les passions provingui en última instància de l'únic espai on rep un ampli desenvolupament en la literatura grega: la biografia de filòsofs.

En efecte, com a part essencial de la caracterització ascètica general dels filòsofs en les biografies positives, s'insisteix sovint en la seva abstinència sexual. He triat només un exemple que em sembla especialment interessant per la seva construcció narrativa, propera tant al drama com a la novel·la: l'acadèmic Xenòcrates de Calcedònia, tan partidari de la moderació sexual, que la practicà amb gran esforç personal quan l'hetera Frine provà de seduir-lo, i també quan uns deixebles li posaren la prostituta Lais al llit: cap de les dues no aconseguí absolutament res del filòsof (DL IV 7) ³:

καὶ ποτε καὶ Φρύνην τὴν ἐταίραν ἐθελῆσαι πειρᾶσαι αὐτόν, καὶ δῆθεν διωκομένην ὑπὸ τινων καταφυγεῖν εἰς τὸ οἰκίδιον. τὸν δὲ ἔνεκα τοῦ ἀνθρωπίνου εἰσδέξασθαι, καὶ ἑνὸς ὄντος κλινιδίου δεομένη μεταδοῦναι τῆς κατακλίσεως· καὶ τέλος πολλὰ ἐκλιπαροῦσαν ἄπρακτον ἀναστῆναι. λέγειν τε πρὸς τοὺς πυνθανομένους ὥς οὐκ ἂπ' ἀνδρός, ἀλλ' ἂπ' ἀνδριάντος ἀνασταίη. ἔνιοι δὲ Λαΐδα φασὶ παρακατακλίνειν αὐτῇ τοὺς μαθητάς· τὸν δὲ οὕτως εἶναι ἐγκρατῆ ὥστε καὶ τομὰς καὶ καύσεις πολλάκις ὑπομεῖναι περὶ τὸ αἰδοῖν ⁴.

"Un dia Frine, la meuca, va voler seduir-lo, i, amb l'excusa que la perseguien, va entrar a casa seva. Per humanitat, ell va acollir-la, i, com que només hi havia un llit, va compartir la colga amb ella, que li ho havia demanat. I a la fi, per

² Remetem especialment al clàssic de Konstan 1994, on hi ha també la bibliografia pertinent. És ben coneguda, d'altra banda, la relació, en la nova mentalitat d'època imperial, amb els cultes d'Isis pel que fa a la castedat.

³ Valeri Màxim IV 3, 3; II 10, 2. L'escena és clarament manllevada de Plató, *Conu.* 112b-223d, on els protagonistes són Sòcrates i Alcibiades.

⁴ En cas que s'indiqui el contrari les traduccions han estat elaborades per l'autor del treball.

molt que ella hi va insistir, se n'anà sense haver fet res. I deia als que li preguntaven que no venia de casa d'un home, sinó de la d'una estàtua. Alguns conten que els seus deixebles van ficar-li al llit Lais; però ell fou tan temperant que suportà diverses vegades fins i tot talls i cremades al voltant dels genitals."

De fet, el tema de si el savi ha de casar-se sol ser recurrent en la doctrina dels filòsofs ⁵. Són bastants els qui estan contra el matrimoni de forma explícita, i, en les biografies, els filòsofs solen ser solters, tot i que rarament cèlibes. Tanmateix, l'únic filòsof que inclou prescripcions explícites sobre les relacions sexuals entre els seus preceptes és Pitàgoras, qui arriba a afirmar que l'acte sexual és contrari a la salut, perquè debilita el cos (DL VIII 9). I, conseqüentment, va prescriure l'abstinència sexual com una norma de conducta als seus deixebles (DL VIII 19). Hem de pensar, doncs, que el celibat caracteritza els filòsofs com a grans ascetes, i que es tracta, sens dubte, d'una caracterització positiva del filòsof en la tradició biogràfica, que es correspon amb l'admiració popular dels grecs per als qui són capaços de resistir el desig sexual ⁶. Ara, l'abstinència de relacions sexuals com a mostra eminent d'ascetisme representa una novetat radical en les concepcions antigues de la virtut; i és una característica dels filòsofs, a més, que tan sols apareix desenvolupada plenament en les biografies, per molt que, és clar, quedi apuntada en els sistemes doctrinals d'algunes escoles. Ara, pel que en sabem, la castedat total no és pas una exigència de les escoles filosòfiques antigues —llevat, potser, de la pitagòrica— que, com a molt, proposen per al veritable savi la moderació, en el sexe com en el menjar, el beure i altres passions: aquest és el sentit restringit que prenen mots grecs originalment de sentit més ampli, com *σωφροσύνη* o *ἐγκράτεια* ⁷. Més aviat, la preeminència del control dels apetits sexuals penetra a les biografies a partir d'altres gèneres literaris, de caire més popular, com la Comèdia nova, l'elegia, els epigrames, o la diatriba cínica, sobretot en l'època hel·lenística ⁸. En el nou context cultural dels primers segles de la nostra era, de marcada influència neoplatònica i neopitagòrica ⁹, abstenir-se de mantenir relacions sexuals acabà esdevenint, en la tradició biogràfica, una demostració de gran autocontrol

⁵ Remeto, per a un estudi més aprofundit del tema, a Grau 2013.

⁶ Dover 1974, p. 208.

⁷ És de cita obligada la monografia ja clàssica de North 1966; vegeu, també, l'estudi més recent de Rademaker 2005.

⁸ North 1966, pp. 243-257.

⁹ Grosso 1954, pp. 486-491.

¹⁰ i fins de divinitat del savi: és el cas d'Apol·loni de Tiana (Philostr. VA I 13), Damasci (Isidorus *Damascius* 274) i Milesi d'Esmirna (Eun. VS 491, 42) ¹¹. Idèntic autocontrol presenta Clitofont als requeriments de Mèlite (Ach. Tat. V 22, 5):

ἐγὼ δέ, φίλη, μηνῶν τεσσάρων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δι' αὐτὸν διέτριψα, δεομένη, λιπαροῦσα, ὑπισχνουμένη, τί γὰρ οὐ λέγουσα, τί δὲ οὐ ποιοῦσα τῶν ἀρέσαι δυναμένων; ὁ δὲ σίδηρός τις ἢ ξύλον ἢ τι τῶν **ἀναισθήτων** ἦν ἄρα πρὸς τὰς δεήσεις τὰς ἐμάς. μόλις δὲ τῷ χρόνῳ πείθεται· ἐπείσθη δὲ μέχρι τῶν ὀμμάτων. ὄμνυμι γάρ σοι τὴν Ἀφροδίτην αὐτήν, ὡς ἤδη πέμπτην ἡμέραν αὐτῷ συγκαθεύδουσα οὕτως ἀνέστην ὡς ἀπὸ εὐνούχου. ἔοικα δὲ εἰκόνοσ ἐρᾶν· μέχρι γὰρ τῶν ὀμμάτων ἔχω τὸν ἐρώμενον. δέομαι δὲ σου γυναικὸς γυνὴ τὴν αὐτὴν δέησιν, ἣν καὶ σύ μου χθὲς ἐδεήθης· δός μοί τι ἐπὶ τοῦτον τὸν **ὑπερήφανον**· σώσεις γάρ μου τὴν ψυχὴν διαρρεῦσασαν ἤδη.

"Però jo, estimada, vaig passar quatre mesos a Alexandria per ell, demanant-li-ho, insistint, fent-li promeses; què no he dit, què no he fet per complaure'l? Però ell, davant les meves súplikes, era com un ferro, o una soca, o alguna altra cosa insensible. Finalment, al cap d'un temps, amb penes i treballs vaig convèncer-lo, però va deixar-se convèncer només de veure'ns. Et juro per Afrodita que és el cinquè dia que jec amb ell i que m'he llevat com del llit d'un eunuc. Em fa la impressió que estimo una estàtua, perquè posseeixo el meu estimat només amb els ulls. Com a dona a tu, també dona, et faig la mateixa súplica que ahir vas fer-me tu a mi: dóna'm alguna cosa contra aquell ingrát, perquè salvaràs la meua ànima que ja s'està escolant." [Trad. R. Homar]

Mèlite, que té un típic nom de prostituta, per cert, en un passatge que recorda de prop la terminologia que emprà Aristòtil per descriure la persona insensible, ἀναίσθητος (EE 1221a22):

ἀναίσθητος δὲ ὁ ἐλλείπων καὶ μηδ' ὅσον βέλτιον καὶ κατὰ τὴν φύσιν ἐπιθυμῶν, ἀλλ' ἀπαθὴς ὥσπερ λίθος.

"Insensible és aquell que té una mancança i no desitja ni tan sols allò que és bo i segons natura, sinó que és impassible com una pedra."

¹⁰ Camps-Gaset & Grau 2011.

¹¹ Bieler 1967, pp. 70-73, per a l'exposició i el sentit d'aquest celibat estricte, sempre com a forma d'ascetisme, dins de les biografies dels θεῖοι ἄνδρες. Vegeu també, més recentment, du Toit 1997 i Anderson 1994.

Les paraules que se solen fer servir en la novel·la per referir-se a aquest rebuig de sotmetre's a Eros, amb connotacions evidentment negatives, són ἀναισθησία i ὑπερηφανία, les habituals dels tractats fisiognomònics, que es nodreixen, com és prou sabut, del Perípat, amb una diferència: com en altres casos ¹², la novel·la ha connotat en contextos eròtics una paraula que en origen no tenia aquest sentit, com és ὑπερηφανία, que vol dir habitualment “arrogància”, i la pròpia ἀναισθησία, que és habitualment una indiferència general, i no només respecte de la bellesa de l'altre. Tanmateix, tant l'arrogància dels filòsofs com aquesta nova arrogància eròtica reben connotacions igualment negatives: ja com a característica filosòfica, aquesta altivesa, especialment la raresa de les seves pràctiques ascètiques, era percebuda en les biografies dels filòsofs com un menyspreu imperdonable ¹³. Igualment imperdonable li resulta a Eros la ὑπερηφανία d'Habròcomes en Xenofont d'Efes (I 2, 1), que, de fet, és el que origina tota la trama:

Μηνιᾷ πρὸς ταῦτα ὁ Ἔρως· φιλόνεικος γὰρ ὁ θεὸς καὶ ὑπερηφάνοις ἀπαραίτητος· ἐζήτει δὲ τέχνην κατὰ τοῦ μειρακίου· καὶ γὰρ καὶ τῷ θεῷ δυσάλωτος ἐφαίνετο. Ἐξοπλίσας οὖν ἑαυτὸν καὶ πᾶσαν δύναμιν ἐρωτικῶν φαρμάκων περιβαλόμενος ἐστράτευεν ἐφ' Ἀβροκόμην.

"Tal cosa enfada Eros, puix que és una divinitat gelosa i implacable contra els orgullosos; ginya com farà caure Habròcomes, cosa difícil, àdhuc si ha de fer-la un déu. S'arma, però, tot ell, agafa tots els filtres que pot i es llança a fer la guerra a Habròcomes." [Trad. C. Miralles]

I així és com es descriu el protagonista a si mateix (I 4, 5; II 1, 2) i el descriu també l'heroïna Àntia (I 4, 6-7), i novament reapareix el terme quan Euxí demana a Habròcomes que no refusi Corimbus (I 16, 5):

«ὦ κακοδαίμονες» ἔφησεν «ἡμεῖς, τί ἄρα πεισόμεθα ἐν γῇ βαρβάρῳ, πειρατῶν ὕβρει παραδοθέντες [πειρατῶν]; Ἄρχεται τὰ μεμαντευμένα· τιμωρίαν ἤδη με ὁ θεὸς τῆς ὑπερηφανίας εἰσπράττει.

¹² Temmerman 2008.

¹³ Grau 2009, pp. 261-265.

"«Ai, desgraciats de nosaltres», digué, «quins mals haurem de patir, en terra bàrbara, lliurats a la brutalitat d'uns pirates? Comencen a acomplir-se les profecies. Ja el déu m'exigeix que pagui el càstig per la meva insolència.»"

O encara li diu Mantó quan Habròcomes es resisteix a unir-se-li (II 5, 5) ¹⁴:

Λαβοῦσα ταῦτα τὰ γράμματα ἡ Μαντὼ ἐν ὀργῇ ἀκατασχέτῳ γίνεται καὶ ἀναμίξασα πάντα, φθόνον [καὶ], ζηλοτυπίαν, λύπην, φόβον, ἐνενόει ὅπως τιμωρήσαιο τὸν **ὑπερηφανοῦντα**.

"Mantó, en rebre la lletra, arriba al màxim d'ira; experimenta alhora l'enveja, la gelosia, el dolor, la por. Pensa com s'ho farà per castigar l'autor d'aquell menyspreu." [Trad. C. Miralles]

La mateixa σωφροσύνη, que en les novel·les funciona amb el sentit de castedat, de fidelitat sexual entre els protagonistes, té alguna interessant definició filosòfica, com en la doxografia de la vida laerciana del cast Plató, precisament (DL III 91): "la temprança és el control dels desigs i no ser esclau de cap plaer, sinó viure ordenadament", ἡ δὲ σωφροσύνη τοῦ κρατεῖν τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ ὑπὸ μηδεμιᾶς ἡδονῆς δουλοῦσθαι ἀλλὰ κοσμίως ζῆν. O Zenó, que afirmava que la bellesa és la flor de la castedat, o bé que la castedat és la flor de la bellesa, segons altres (DL VII 23). Tot plegat entra dins de les concepcions habituals de la novel·la eròtica.

Resulten especialment significatius, també, els passatges de novel·la eròtica en què el verb φιλοσοφέω es fa servir com a sinònim de resistència a les passions sexuals, o fins i tot en contextos de seducció. És prou interessant que Caritó descrigui la resistència a Eros per part de Dionisi, la castedat del qual és qualificada obertament de ὕβρις, com una mena de filosofia (II 4, 5):

ἐφιλονεῖκει δὲ ὁ Ἔρως βουλευομένῳ καλῶς καὶ **ὑβριν ἐδόκει τὴν σωφροσύνην** τὴν ἐκείνου· διὰ τοῦτο ἐπυρφόρει σφοδρότερον ψυχὴν ἐν ἔρωτι **φιλοσοφοῦσαν**.

¹⁴ El mot apareix també en Ach. Tat. V 11, 6; V 22, 6, i en Hld. VII 25, 1-2, en idèntic context de rebuig amorós.

"Però a Eros li agradava lluitar amb el qui raonava assenyadament, i li semblava orgull la seva templança. Per això inflamava més fort l'ànima que filosofava en qüestió d'amor."

I, sobretot, en Aquil·les Taci, on el verb φιλοσοφέω apareix repetidament amb el significat de "comportar-se com un filòsof", és a dir, de manera ascètica pel que fa a les passions (V 16, 7; VIII 5, 7; VI 21, 3):

ιδὼν οὖν αὐτὴν σφόδρα ἐγκειμένην, **“Φιλοσοφήσωμεν,”** εἶπον, “ὦ γύναι, μέχρι λαβώμεθα γῆς· ὅμνυμι γάρ σοι τὴν θάλασσαν αὐτὴν καὶ τὴν τοῦ πλοῦ τύχην, ὡς ἐσπούδακα καὶ αὐτός. ἀλλ’ εἰσὶ καὶ θαλάσσης νόμοι. πολλάκις ἤκουσα παρὰ τῶν ναυτικωτέρων καθαρὰ δεῖν Ἀφροdisίων εἶναι τὰ σκάφη, τάχα μὲν ὡς ἱερά, τάχα δὲ ἵνα μή τις ἐπὶ τηλικούτῳ κινδύνῳ τρυφᾷ. μὴ ἐνυβρίσωμεν, ὦ φιλότατη, τῇ θαλάσσῃ· μὴ συμμείζωμεν γάμον ὁμοῦ καὶ φόβον. τηρήσωμεν ἑαυτοῖς καθαρὰν τὴν ἡδονήν.” ταῦτα λέγων καὶ μειλισσόμενος τοῖς φιλήμασιν ἔπειθον, καὶ τὸ λοιπὸν οὕτως ἐκαθεύδομεν.

"I jo, com vaig veure-la tan insistent, vaig dir-li: «Practiquem l'ascetisme, dona, fins que arribem a terra ferma. Poso com a testimoni la mateixa mar i la fortuna de la nostra travessia que jo mateix em moro de desig. Però hi ha les lleis de la mar. Moltes vegades he sentit dels entesos en navegació que cal que les barques es mantinguin pures de les pràctiques d'Afrodita, ja sigui perquè són sagrades, ja sigui per tal que ningú estigui folgant enmig d'un risc tan alt. No enfurim la mar, estimada. No mesclen en un mateix lloc matrimoni i temor. Reservem-nos per a nosaltres mateixos un plaer pur». I amb aquestes paraules, vaig convèncer-la, amorosint-la amb besades, i vam dormir així la resta de la nit." [Trad. R. Homar]

ἐφιλοσοφήσαμεν, πάτερ, τὴν ἀποδημίαν· ἐδίωξε γὰρ ἡμᾶς ἔρως, καὶ ἦν ἐραστοῦ καὶ ἐρωμένης φυγή· ἀποδημήσαντες γεγόναμεν ἀλλήλων ἀδελφοί. εἴ τις ἄρα ἔστιν ἀνδρὸς παρθεσία, ταύτην κἀγὼ μέχρι τοῦ παρόντος πρὸς Λευκίππην ἔχω.

"Vam comportar-nos, pare, com ascetes durant el viatge. L'amor va empènyer-nos a partir i fou una fugida d'amant i d'enamorada; durant el viatge, però, vam esdevenir germans l'un de l'altre. I, si és que existeix una virginitat de l'home, fins a dia d'avui jo la conservo envers Leucipe." [Trad. R. Homar]

“Παρθένος;” εἶπεν ὁ Θέρσανδρος· “ὦ τόλμης καὶ γέλωτος· παρθένος τοσούτοις συννυκτερεύσασα πειραταῖς; εὐνοῦχοί σοι γεγónασιν οἱ λησταί; **φιλοσόφων** ἦν τὸ πειρατήριον; οὐδεὶς ἐν αὐτοῖς εἶχεν ὀφθαλμούς;”

"«Verge?», va respondre Tersandre; «Quina gosadia! Quin tip de riure! Verge després d’haver passat aquelles nits amb tants pirates? Que eren eunucs, els teus pirates? I el seu catau, una escola de filòsofs? No n’hi havia entre ells ni un de sol que tingués ulls?»" [Trad. R. Homar]

Tanmateix, hi ha també un passatge curiós del mateix Aquil·les Taci (V 27, 1), on les paraules de Mèlite són qualificades de “filosofia”, quan, precisament el que cerca amb el seu llarg discurs és la unió sexual amb Clitofont:

[...] ὁ Θέρσανδρος, ὡς καὶ περὶ τούτου θαρρήσης, ἐξεπήδησε πρὸς ἐταῖρον αὐτοῦ, ἐξανιστάμενος ἐμοὶ τῆς οἰκίας ὑπὸ ὀργῆς· δοκεῖ δ' ἔμοιγε θεός τις αὐτὸν ἐντεῦθεν ἐξεληλακέναι, ἵνα σου τὰ τελευταῖα ταῦτα δυνηθῶ τυχεῖν. ἀλλὰ μοι σαιτὸν ἀπόδος.”

Ταῦτα **φιλοσοφήσασα** (διδάσκει γὰρ ὁ Ἔρως καὶ λόγους) ἔλυσεν τὰ δεσμὰ καὶ τὰς χεῖρας κατεφίλει καὶ τοῖς ὀφθαλμοῖς καὶ τῇ καρδίᾳ προσέφερε καὶ εἶπεν· “Ὁρᾷς πῶς πηδᾷ καὶ πάλλει πυκνὸν παλμὸν ἀγωνίας γέμοντα καὶ ἐλπίδος, γένοιτο δὲ καὶ ἡδονῆς· καὶ ἔοικεν ἰκετεύειν σε τῷ πηδήματι.”

[...] " «Pel que fa a Tersandre —perquè també sobre ell estiguis ben tranquil—, ha sortit a cercar un amic seu, i se me n’ha anat de casa fet una fera. Crec que algun déu l’ha allunyat d’aquí a fi que jo pugui obtenir de tu aquest darrer favor. Va, lliura’t a mi!»

Després de filosofar d’aquesta manera —Amor és, també, mestre d’eloqüència—, va deslligar les meves cadenes, em besà les mans, va posar-les sobre els seus ulls i el seu cor, i digué: «Veus com salta i com batega de pressa, ple d’ànima i esperança: que sigui també de plaer! Sembla que amb els seus salts t’ho està suplicant»." [Trad. R. Homar]

En aquest sentit, no podem deixar de referir-nos a un breu passatge de la *Suda*, en què es defineix la filosofia com una mena d’esforç, de patiment per aconseguir el matrimoni, i se cita Menandre, i, molt significativament, Isòcrates, que deu ser la

transició retòrica fins a la novel·la ¹⁵. No queda gens clar el significat d'aquest "esforç" en Menandre, però sí sembla una forta evidència del fet que la filosofia devia aparèixer ja en la Comèdia en un context eròtic. Existia, en efecte, tota una caracterització del filòsof oposada a l'ideal ascètic, molt plausiblement inspirada en les deformacions còmiques, que el feien un personatge disbauxat, àvid de luxes i plaers sexuals desenfrenats ¹⁶, que reapareix també sovint en l'obra de Llucià de Samòsata, i que deu ser a l'origen d'aquest ús també en Aquil·les Taci. Seria una prova més del caràcter irònic, gairebé paròdic, que hom ha volgut destacar en Aquil·les Taci ¹⁷.

A banda d'aquestes característiques, val a dir que la imatge del filòsof que transmeten les biografies és pràcticament la mateixa que la que presenta tant l'Apol·loni de Tiana filostratu —amb la diferència dels seus trets més específicament taumatúrgics de θεῖος ἀνὴρ— com els filòsofs que apareixen de les novel·les ¹⁸. El Demetri de Caritó (VIII 3, 10-11), per exemple, representa la παιδεία superior que la tradició biogràfica, i també la Segona Sofística, atribueixen al filòsof, però, a la vegada, la contenció dels desitjos, tant de riqueses com de sexe, que hom li suposa el fan adient per a la missió de retornar la reina al Gran Rei en vaixell:

ἦν οὖν τις ἐν Αἰγυπτίοις Δημήτριος, φιλόσοφος, βασιλεῖ γνῶριμος, ἡλικία προήκων, παιδεία καὶ ἀρετῇ τῶν ἄλλων Αἰγυπτίων διαφέρων. τοῦτον καλέσας Χαιρέας εἶπεν “ἐγὼ ἐβουλόμην μετ’ ἐμαυτοῦ σε ἄγειν, ἀλλὰ μεγάλης πράξεως ὑπηρετήν σε ποιοῦμαι· τὴν γὰρ βασιλίδα τῷ μεγάλῳ βασιλεῖ πέμπω διὰ σοῦ. τοῦτο δὲ καὶ σὲ ποιήσει τιμιώτερον ἐκείνῳ καὶ τοὺς ἄλλους διαλλάξει.”

"Hi havia amb els egipcis un tal Demetri, filòsof, conegut del Rei, ja d'edat avançada, que superava de molt als altres en educació i virtut. A ell, cridant-lo, va dir-li Quèreas: «Jo voldria dur-te amb mi, però t'encarregaré un assumpte més important: enviaré la Reina al Rei a través teu. Això et farà més preuat davant d'ell i excusarà els altres»."

¹⁵ Fr. 182 Kassel-Austin, apud Suda, s. u. Φιλοσοφεῖν· ἀντὶ τοῦ πονεῖσθαι. φιλοσοφεῖ δὲ τοῦτο, ὅπως καταπράζεται τὸν γάμον. ἔφη Μένανδρος οὕτως, καὶ Ἰσοκράτης.

¹⁶ Grau 2009, pp. 275-279

¹⁷ Durham 1938 i Schwartz 1976.

¹⁸ Sobre la caracterització dels filòsofs en la novel·la, vegeu Morgan 2008.

Aquesta és també la imatge habitual del filòsof en les altres novel·les: Anaxímenes apareix precisament en el papir de *Metíoc i Partènope* (26-34) reconeixent de seguida l'amor dels protagonistes, com també ho farà el Calasiris d'Heliodor (III 5, 4), quelcom que palesa el caràcter de saviesa sobrenatural que la tradició biogràfica atorgava a alguns filòsofs ¹⁹, i que potser per això feien de Pitàgoras un personatge apte per a l'obra d'Antoni Diògenes. I, naturalment, no deu ser casual que Calasiris sigui la veu, eminentment filosòfica, malgrat que sigui sacerdot d'Isis, que explica les peripècies dels protagonistes en Heliodor, una obra tota ella tan marcadament filosòfica. Calasiris és un asceta amb els trets habituals de les biografies: vegetarià, abstemi i abstinent de tota relació sexual; vesteix com els filòsofs i du barba i cabellera blanca (II 21, 2); ha viatjat fins a Etiòpia per aprendre dels gimnosofistes i fins a Delfos, on ha entrat en contacte amb els filòsofs grecs (II 27); llegeix al·legòricament Homer, com les escoles hel·lenístiques i els neoplatònics; i la seva saviesa, com acabem de dir, és de tipus místic, fins al punt que és capaç de veure allò que s'oculta a tothom.

És exactament la mateixa caracterització filosòfica que trobem en el discurs del sacerdot que, en Aquil·les Taci, acusa Tersandre de dur una vida disbauxada (VIII 9, 2-3) ²⁰:

σεμνότητα δ' ἔδρακε καὶ **σωφροσύνην** ὑπεκρίνατο, παιδείας προσποιούμενος ἑρᾶν καὶ τοῖς εἰς ταύτην αὐτῷ χρωμένοις πάντα ὑποκύπτων καὶ ὑποκατακλινόμενος αἰεί. καταλιπὼν γὰρ τὴν πατρίαν οἰκίαν, ὀλίγον ἑαυτῷ μισθωσάμενος στενωπεῖον, εἶχεν ἐνταῦθα τὸ οἶκημα, ὀμηρίζων μὲν τὰ πολλά, πάντας δὲ τοὺς χρησίμους πρὸς ἅπερ ἤθελε προσηταιρίζετο δεχόμενος. καὶ οὕτω μὲν **ἄσκειν τὴν ψυχὴν** ἐνομίζετο, ἣν δ' ἄρα τοῦτο κακουργίας ὑπόκρισις.

"Prenia aires respectables, representava una farsa de templança, dissimulant delera per educar-se, i en tot moment acotant-se i disposant-se a rebre... els ensenyaments dels seus mestres. Abandonà la casa paterna i, llogant un petit local en un carreró, va instal·lar-hi el seu bordell, afanyant-se en les lletres i acceptant amb amable companyonia tots aquells que podien procurar-li allò que desitjava. I,

¹⁹ Fonamentalment Pitàgoras, Empèdocles, Demòcrit i Epimènides: Grau 2009, pp. 289-298.

²⁰ Segons el text, en estil còmic i èmul d'Aristòfanes; precisament la Comèdia, el lloc d'on amb gran probabilitat provenen les acusacions de vida disbauxada, és a dir, de contravenir el seu propi ideal ascètic, contra els filòsofs: Gailly 1946, Imperio 1998 i Grau 2015.

d'aquesta manera, mentre tenia per objectiu exercitar la seva ànima, en realitat no feia altra cosa que continuar amb el seu paper de viciós." [Trad. R. Homar]

En aquest cas, trobem una caracterització filosòfica *a contrario*: Tersandre fa veure que és un home respectable, cast i instruït (σεμνότητα δ' ἔδρακε καὶ σωφροσύνην ὑπεκρίνατο, παιδείας προσποιούμενος ἐρᾶν), i fins i tot sembla entendre's en el text que va instal·lar-se en un local dedicat a les lletres i on acollia camarades (ὁμηρίζων μὲν τὰ πολλά, πάντας δὲ τοὺς χρησίμους πρὸς ἅπερ ἤθελε προσηταιρίζετο δεχόμενος), però el passatge sencer està amanit de tota mena de jocs de paraules obscens. A més, feia veure també que exercitava la seva ànima, que practicava l'ascesi, literalment (ἀσκεῖν τὴν ψυχὴν). El cas és que σεμνότης, σωφροσύνη, ἄσκησις i παιδεία són les característiques fonamentals, podríem dir, en la figura positiva d'un filòsof, i no solen mancar en llurs biografies més positives, ni en la caracterització general dels personatges ²¹. Si hi afegim la dada, més ambigua, sobre el local d'instrucció amb camarades, tindríem Tersandre caracteritzat com un fals filòsof, quan en realitat, com saben els lectors arribats a aquest punt de la novel·la, més aviat presenta el caràcter contrari: és violent, àvid de sexe i busca-raons, ben a l'inrevés de l'ideal filosòfic —i del dels herois de la novel·la, naturalment—. Aquil·les Taci juga clarament a frustrar les expectatives dels lectors, que coneixien molt bé com hauria de captenir-se un filòsof.

Sembla clar que biografia de filòsofs i novel·la comparteixen, doncs, context i fonts: sens dubte, els estudis de retòrica ja incorporaven aquests tòpics i és en la formació retòrica comuna a autors de novel·la i autors de biografies on cal cercar la font última de tots aquests elements ²². Són especialment significatives, en aquest sentit, les paraules que usa l'escoliasta de l'*Hipòlit* d'Eurípides per descriure la castedat del mateix Hipòlit. El primer escoli comenta així els mots de Fedra, quan es queixa que les dones hagin donat tan mal nom al llinatge femení en allitar-se amb altres homes, essent casades (Escolis a l'*Hipòlit* d'Eurípides 407):

²¹ Grau 2009, pp. 261-263; 268-275 i 251-253.

²² De fet, la puresa i la temprança (la σωφροσύνη) constituïen les virtuts més reputades entre els πεπαιδευμένοι de la Segona Sofística, juntament amb la cultura, segons l'estudi de Whitmarsh 2001, pp. 17-21.

ὥς φιλόσοφος δὲ συμβάλλει τοῦτο ὅτι εὐγενεῖς καὶ πλούσιαι κατήρξαντο τῆς πορνείας, οὐ μόνον ἐκ τοῦ ὑπερτρυφᾶν, ὅπερ τὸν ἔρωτα προκαλεῖται, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἐπιζηλωθῆναι τὸ ἀμάρτημα μὴ ἐξ εὐτελοῦς τινος γινόμενον.

"Això, [Fedra] ho explica com un filòsof: són les de bona família i les riques les que van iniciar la prostitució, no tan sols per llur extrema luxúria, que abans ha anomenat amor, sinó també perquè rivalitzaven per un error engendrat no precisament en una vida frugal."

El problema, doncs, és la manca d'ascetisme i moderació. I aquest és el comentari a la cèlebre súplica del mateix Hipòlit contra el mal del llinatge femení (Sch. ad E., *Hipp.* 616):

τὴν γυναικείαν διαβάλλει φύσιν, ἀναφέρων τὸ προοίμιον ἐπὶ τὴν τοῦ κρείσσονος † νόσον. φιλοσοφώτερον δὲ τὴν ἀντίθεσιν λύει, τὴν ἀρχὴν ἀξιῶν μὴ ὑπὸ ἀφροδισιασμῶν παῖδας γίνεσθαι.

"[Hipòlit] blasma la naturalesa femenina, adreçant el seu proemi contra la malaltia del *** més fort. Resol l'oposició d'una manera més filosòfica, en demanar, com a principi, que els nens no s'hagin d'infantar mitjançant relacions sexuals."

De fet, en els escolis a l'*Hipòlit* es concentren més al·lusions a la filosofia i els filòsofs que en els escolis de totes les altres obres d'Eurípides juntes, cosa que no deixa de ser rellevant, tenint en compte que Eurípides és descrit tradicionalment en les biografies com un poeta especialment filosofitzant, i el terme podria aparèixer força més en els comentaris de les seves altres tragèdies. Si ho fa tan profusament en els escolis l'*Hipòlit*, i en el to dels fragments que acabem de citar, és, sens dubte, perquè el tòpic retòric de la castedat dels filòsofs havia penetrat profundament tota la tradició erudita antiga i Hipòlit, per la seva castedat, manifestament estranya a la mentalitat grega, només podia comparar-se a un filòsof, tal com el presenten les biografies. Ja obria el camí el mateix Teseu, quan, en l'*Hipòlit* (v. 925-930), fa del protagonista un fals òrfic: cast, asceta, vegetarià, però que caça amb paraules solemnes mentre ordeix secretament propòsits vergonyants.

Encara, la presència del tòpic continua, com no podia ser d'altra manera, en tota la tradició hagiogràfica posterior ²³. De fet, resulta difícil imaginar una altra font clàssica per a les narracions ascètiques de les vides dels sants. Clourem aquesta breu exposició amb un exemple especialment eloqüent, que presenta relacions evidents amb la resistència de Xenòcrates amb què començàvem i també té un regust novel·lesc extraordinari. Es tracta d'un episodi de resistència extrema per part d'un jove anònim, que forma part de la *Vida de sant Pau l'eremita* de sant Jeroni (v. 374):

"A otro, en la flor de la juventud, se mandó llevarlo a unos amenísimos jardincitos. Allí, entre cándidos lirios y rosas rojas, serpeando cerca un arroyo con suave murmullo de sus aguas y meneando las hojas de los árboles el viento con blando silbido, se le tiende boca arriba sobre un lecho relleno de plumas y, para que no pudiera saltar de allí, se le deja enredado en suaves ligaduras de guirnaldas. Adonde, después de haberse retirado todos, habiendo venido una hermosa meretriz, comenzó a estrecharle el cuello con voluptuosos abrazos y, lo que también es un pecado decirlo, a palparle con las manos las partes viriles para, en el cuerpo incitado a la lascivia, tenderse encima la desvergonzada vencedora. El soldado cristiano no sabía qué hacer ni adónde volverse: al que no habían vencido los tormentos, lo comenzaba a superar la voluptuosidad. Pero al fin, por inspiración celestial, le escupió a la cara de la que lo besaba su propia lengua arrancada de un mordisco, y así a la sensación libidinosa la superó la intensidad del dolor." [Trad. V. Bejarano]

Sembla clar, per tant, que, un cop més, la formació a les escoles de retòrica dels escriptors de novel·la, biografia i posteriorment hagiografia, explica abastament la presència de determinats tòpics o *patterns* narratius recurrents en els diversos gèneres que conformaven el vast panorama de l'erudició antiga. La castedat dels personatges, malgrat tot el seu contingut, filosòfic primer, marcadament doctrinal més tard, no s'escapa tampoc, en els seus usos concrets, d'aquest context formatiu que sovint negligim en els estudis de gèneres antics.

²³ Vegeu, per exemple, l'estudi de Burrus 2004 i Grau & Narro 2013.

BIBLIOGRAFIA

Anderson, G. (1994), *Sage, Saint and Sophist. Holy Men and their Associates in the Early Roman Empire*, London-New York.

Belardinelli, A. M., et alli (eds.) (1998), *Tessere. Frammenti della commedia greca: studi e commenti*, Bari.

Bieler, L. (1967), *ΘΕΙΟΣ ΑΝΗΡ. Das Bild des "göttlichen Menschen" in Spätantike und Frühchristentum*, I-II, Wien 1935, reimpr. Darmstadt 1967.

Burrus, V. (2004), *The Sex Lives of Saints. An Erotics of Ancient Hagiography*, Philadelphia.

Camps-Gaset, M. & Grau, S. (2011), "Philosophy for the body, food for the mind", *Coolabah, Australian Studies Center online journal* 5, 83-101.

de Temmerman, K. (2008), "Where Philosophy and Rhetoric Meet: Character Typification in the Greek Novel", in Morgan, J. R. & Jones, M. (eds.) (2008), 85-110.

Dover, K. J. (1974), *Greek popular morality in the time of Plato and Aristotle*, Berkeley & Los Angeles.

du Toit, D. S. (1997), *Theios anthropos: zur Verwendung von "theios anthrōpos" und sinnverwandten Ausdrücken in der Literatur der Kaiserzeit*, Tübingen.

Durham, D. B. (1938), "Parody in Achilles Tatius", *Classical Philology* 33, 1-19.

Gailly, L. (1946), *Philosophes et Philosophie dans la comédie grecque*, Liège.

Grau S. & Narro, Á. (2013), "Vidas de filósofos y hechos apócrifos de los apóstoles: algunos contactos y elementos comunes", *Estudios Clásicos* 143, 65-92.

Grau, S. (2009), *La imatge dels filòsofs i de l'activitat filosòfica a la Grècia antiga*, Barcelona.

Grau, S. (2013), "Els filòsofs i les dones en la biografia grega antiga", in Pomer, J. J. et alli (eds.) (2013), 9-25.

Grau, S. (2015), "Las burlas del ascetismo en la biografía de los filósofos griegos antiguos: ¿un reaprovechamiento de materiales cómicos?", in *Ianua Classicorum. Temas y formas del Mundo Clásico*, Vol. II, Madrid, 171-178.

Grosso, F. (1954), "La Vita di Apollonio di Tiana come fonte storica", *Acme* 7, 486-491.

Imperio, O. (1998), "La figura dell'intellettuale nella commedia greca", in Belardinelli, A. M., et alli (eds.) (1998), 43-130.

Konstan, D. (1994), *Sexual Symmetry. Love in the ancient novel and related genres*, Princeton.

Morgan, J. R. & Jones, M. (eds.) (2008), *Philosophical Presences in the Ancient Novel*, Groningen.

Morgan, J. R. (2008), “The Representation of Philosophers in Greek Fiction”, in Morgan, J. R. & Jones, M. (eds.) (2008), 23-51.

North, H. (1996), *Sophrosyne. Self-Knowledge and Self-Restraint in Greek Literature*, New York.

Pomer, J. J.; Redondo, J. & Torné, R. (eds.) (2013), *Misogínia, pensament i religió a la literatura del món antic i la seua recepció*, Amsterdam.

Rademaker, A. (2005), *Sophrosyne and the Rethoric of Self-Restraint: Polysemy & Persuasive Use of an Ancient Greek Value Term*, Leiden.

Schwartz, J. (1976), “Achilles Tatius et Lucien de Samosate”, *L'Antiquité Classique* 45, 618-626.

Whitmarsh, T. (2001), *Greek Literature and the Roman Empire. The Politics of Imitation*, Oxford.